

AZ ISZLÁM FEKETE-AFRIKÁBAN

Allah jatagánjától a pax islamicáig

A próféta zöld zászlaja alatt viharzó muzulmán seregek, miután tarso-lyukba gyömösölték Perzsiát, megindultak Közép-Ázsia és India felé, másik irányban pedig végigszáguldottak Észak-Afrikán. Eközben a meghódítottak hadművészete és harcmodora által megszerveződött beduin hordák hadsereggé kovácsolódtak. Harci tevékenységük már nem merült ki a szomszédaik által századok óta megszokott és rettegett, évente ismétlődő *razziákban*. Rablókból az „egyetlen igaz hitet” tűzzel-vas-sal terjesztő, befelé békés, ám kifelé kíméletlen szent háborút (dzsihádot) hirdető vallás katonáivá váltak. Ha valaki meghajolt előttük, sorai-ka fogadták, s akkor azok is megragadhatták „Allah jatagánját”, ha nem, ugyanaz a penge sújtott le rájuk.

Észak-Afrikában több körülmény is megkönnyítette a muzulmánok dolgát. Összeomlott a Római Birodalom, többé nem volt felvevő piaca az észak-afrikai gabonának; Africa Provincia lehanyatlásával hatalmi úr keletkezett. A parasztok kalózok lettek, kalmárként próbáltak szerencsét, vagy éppen a birodalmi kort szánalmasan imitáló város-maradványokba húzódtak vissza. Ráadásul a Római Birodalom előtt a föníciai eredetű punok hoztak létre itt gyarmatokat, köztük a Rómával vetélkedő Karthágót, s alapoztak meg gazdag, sémi nyelvű kultúrárt. A szintén sémi kötődésű arabok nem kis mértékben éppen ennek köszönhetően haladhettek előre a halott birodalom „lány altestében”, mint vajban a kés. Így történhetett, hogy 711-ben a berber hadvezér, Tarik – névleg a bagdadi kalifa alárendeltjeként – legyőzve az Észak-Afrikába vetődő gótokat, Gibraltár szikláinál Európa földjére léphetett. Ezzel megkezdődött a két világrész között megoszló, ugyanakkor azokat hídként összekötő mór kultúra kibontakozása.

A mórok átkeltek a Pireneusokon, de a frankok visszaűzték őket. Könnyebb volt az előrenyomulás a tengermelléken. Hamarosan maguk mögött tudhatták a Riviérát, és tovább nyomultak a mai Svájc felé; el is érték annak nyugati részét, de ott az Alpok megállította őket. A spanyolok a mórokat visszaűzték a 13. század végén Afrikába. E kényszerű fordulat következtében indult meg hamarosan az iszlám nyugat-afrikai diadalmenete.

Ugorjunk vissza az időben néhány évszázadot! A „sivatag hajója” megtorpant a tengerparton. A Földközi-tenger még jó ideig túl zsúfolt-nak bizonyult a vitorláikat próbálgató arab hajósok előtt. Nem így az Indiai-óceán! A Perzsa-(Arab-)öböl, az Ádeni-öböl és a Vörös-tenger fe-

lól az egyárbocos, vendégárbocukon háromszögletű vitorlát lobogtató *dauk* hamarosan nekivágtak az Arab-tengernek, majd az óceánnak, dél felé a kelet-afrikai partok mentén, északon India irányába. Kelet-Afrikában part menti kereskedelemmel, földműveléssel, állattenyésztéssel, vadászattal, halászattal és kézművességgel foglalkozó *kusita* és *bantu* nyelvű népcsoportokat találtak. Ekkoriban, a 8–9. században a szárazföld belsejében még szép számmal kóboroltak a *koiszan*, főként *szán* (busman) őslakosok zsákmányoló életmódot folytató csoportjai. Ezek a különböző nyelvű és kultúrájú népek már századok óta éltek egymás mellett. Magán a partvidéken északon (a mai Szomália területén) kusita, délebbre (Kenya, Tanzánia óceáni partvidékén) bantu nyelvű népcsoportok jórészt városállamokká fejlődő kisebb–nagyobb települései keletkeztek.

Ezek kikötőiben vetettek horgonyt az arra vetődő arab hajók. A két fél kiváló partnerre lelt egymásban. Mindketten jól tudták, mi az, hogy áru, érték, csere, ha a pénzről eltérő fogalmaik is voltak. Ez utóbbi nehézséget viszont könnyűszerrel leküzdötték pár emberöltő alatt. A helybéli keveréknép közben örömmel fogadta az üzleti partnerként vonzó jövevényeket, s azok jelentős része meg is feneklett közöttük. Az ősidők óta mágikus szemléletű bantuk nagy varázslókat láttak bennük, ruházatuk, eszközeik, viselkedésük, s főként írásuk nagy erőt és hatalmat jelentett a szemükben. Az érkezők így könnyen tagolódtak be a lakosság legfelső rétegébe (ha egyáltalán beszélhetünk társadalmi rétegekről ebben az esetben), de mindenesetre a legtekintélyesebb és legmódosabb családokba.

Mindez forradalmi változásokat vont maga után. A jövevények szinte valamennyien patriarkális szemléletűek voltak. Így az általuk (is) alkotott új közösségek családfőivé lettek. Az addig anyaági leszármazási rend gyökeresen megváltozott. Ez utóbbiban az örökösök egy anyától származó fivérek voltak, akik fölött az igazi apa helyett az anyai nagybácsi játszotta a gondviselő szerepét. A gyermekek mindemellett *anya-nyelvüket* is örökölték. Így keletkezett a *szuahéli* nyelv, nép és kultúra. Egységes szuahéli ország soha nem volt és most sincs, ezért sokan a szuahéli népet sem tekintik valóságosnak, de tévednek. Maga a szó az arab *szavvahil* „part, peremvidék” tőre vezethető vissza, és az Indiai-óceán afrikai partvidékének említett etnokulturális konglomerátumát jelenti.

A Perzsiából (Siráz vidékéről), Omanból, a dél-arábiai Hadramaut térségből és a mai Jemen tájairól a 9–11. században érkezettek ekkor már valamennyien muszlimok voltak, s sokkal kevésbé toleránsak, mint befogadóik. Nyomban hozzá is láttak a próféta által rájuk rótt kötelesség, az iszlám terjesztésének teljesítéséhez. Sivatagban edzett modorukkal, tűzzel-vassal azonban itt semmire sem mentek volna. Szükségük volt a kikötőkre, ivóvízre, táplálékra, valamiféle biztonságra. Nem voltak tevéik, lovaik, hátszági bázisaik, szövetségeseik. Lábukat egyet-

len módon vethették meg: a kereskedelmen keresztül. Ehhez pedig jól értettek. Hitük vonzó volt a helyi elit szemében: segítségével békésebbé, kordában tarthatóbbá vált a nép, és fölös javai előtt kifelé is megnyíltak a kapuk.

Ezalatt az iszlám kelet felé túteljesítette eredeti törekvéseit: harcos és békés hordozói túljutottak Nagy Sándor hajdani, kérészéletű birodalmának határain. Ennek afféle mellékterméke-ként létrejött a kapcsolat Kelet-Afrika és India között is. Eleinte közvetítők segítségével, az óceánt mintegy „körülugrálva”, de pár száz éven belül közvetlenül is, például *Malindi* és *Goa* között. A ma Kelet-Afrikában szép számmal élő és jól boldoguló indiaiak azonban csak vékony szálakkal kötődnek ezekhez az előzményekhez. Közvetlen elődeiket már a brit gyarmati időkben terelték Afrikába. Javarészt szikek vagy muzulmán urduk, de hinduk is jó páran akadnak közöttük. Jórészt idegenek maradtak, lakónegyedeik is elkülönültek, és jellemző volt rájuk az egy-két nemzedékenként be-következő rotáció India (később Pakisztán) és Kelet-Afrika között.

Ezalatt Nyugat-Afrika (a Szahara, és az iszlám világ „Nyugata”), a Magreb nyugodtan aludta álmát. A világ legnagyobb sivataga pedig évszokról évszakra terjeszkedett. A líbiaiak és a berberék fölszorultak északra. Kis maradék, legnyugatibb karójuk valahol az atlanti partvidéken szuszakodott dél, a mai Mauritánia felé. Végül is a homokvilág két partja mégsem szakadt el egymástól. Éppen ellenkezőleg: a szaharai só dél felé, az afrikai arany észak felé nem csupán a vékony kereskedelmi szálakat tartotta életben. Ezek erős kötelékké sodródtak Észak és Dél kultúrái között.

Ezt megelőzően, még jóval az iszlám kialakulása előtt szilárd államalakulatok keletkeztek a Niger középső folyása mentén, annak úgynevezett belső deltája vidékén. *Ghána* volt közülük az első. (A hasonló mai állam őskereső nosztalgiából vette föl ezt a nevet, sem történetileg, sem etnokulturális szempontból nem kapcsolódik hozzá). A Niger és a Szenegál vízválasztójának térségében élő, *mande* nyelvű *szoninke* nép hozta létre valószínűleg a 3–4. század fordulóján, míg a mai *Ghána* lakosai döntően akan nyelvűek. Az ősi Ghána romjain telepedett meg és virágzott föl a – szintén mande népcsoportokat egyesítő – *Mali* birodalom a 7. század körül, ezúttal a *malinke* etnikumra támaszkodva. Röviddel ezután éppen Mali lett az a kapu, amelyen keresztül az iszlám végérvényesen benyomult Nyugat-Szudánba, és uralkodó erővé keményedett alig pár száz esztendő alatt. A 13–14. századra a nyugati muzulmán kultúra egyik legjelentősebb anyagi és szellemi központja lett. Uralkodója, *Musza* (Mózes) *Mansza* (király) mekkai zarándokútja legendák tárgya lett.

Mali még éppen csak bontogatta a szárnyait, amikor a 660 és 750 között Damaszkuszban uralkodó *Omajjád-dinasztia* maradéka az andalúziai Córdoba-ban vetette meg a lábát, hogy ott rövidesen független-

né váló új kalifátust hozzon létre (756–1013 között). 969-ben az Egyiptomban hatalomra jutott, magukat *Mohamed* vejétől és fogadott fiától, *Alitól* származtató *Alidák*, illetve *Fatimidák* is igényt tartottak a kalifa, a próféta földi helyettesítője címre. Ám már csak szűk kétszáz év kellett hozzá, és *Dzsingisz kán* utódai, a mongol–tatár kánok szétverték Bagdadot (1258-ban), az abbaszidák szertefutottak, egy részük szintén Egyiptomba vetődött, ahol fölmorzsolódtak a belviszályokban, és a magát ugyancsak kalifának tekintő török szultán hadai pedig megindulhattak a Magreb felé. Algériánál azonban nem jutottak tovább.

A közben a mai Marokkó területére úzött mórok (és zsidók) erős gazdasági–hatalmi rendszert építettek ki. Ez volt a Magreb egyik (talán leglátványosabb) fénykora. Az észak-afrikai erődített „templomaikban” (*ribát*) korábban (11. század) megizmosodott, harcias szerzetesek csoportjaiból kiemelkednek azok a vezéregyéniségek, akik rövidesen létrehozták az *almoravidák* (al murábbitún) államalakulatát. Ez vált a közben lehanyaglott Mali sírásójává; a Szahel térségének nyugati részén rövidesen tapasztalható marokkói terjeszkedés (sőt részben szilárd uralom) előmozdítójává. Zajlott az Északnyugat-Afrikát és Dél-Hispániát néhány emberöltő idejére laza birodalommá kovácsoló gazdasági, politikai, vallási kavalkád. Ennek hullámain a puritán erkölcsöket hirdető, monoteista muzulmán irányzat képviselői, az *almohádok* kerekedtek fölül, jórészt a viszonylag frissen iszlamizálódott berber törzsekre támaszkodva. A rövid életű birodalom az 1270-es évek elejére részeire hullott, egyszersmind legharciasabb képviselői előtt megnyílt az út Nyugat-Szudán felé. Ennek hol mozgatói, hol fékezői voltak a rejtélyes eredetű *fulbék*. Származásukról csak homályos és sokszor elmentmondásos elképzeléseink vannak. Nevük is legalább tucatnyi van: *afuli*, *bafilancsi*, *filani*, *fellata*, *ful*, *fula* (*fullah*), *fulani*, *fulbere*, *fulfulde*, *ful(l)anke*, *pöl* (*peul*), *pular*, sőt – valószínűleg egyes csoportjaik eltérő bőrszínére (is) utaló – *tukulor* (*tükülör* – kb. two colours). Egyben résztvevői a nyugat-szudáni térségben mintegy kétezer éve zajló, ellentétes irányú migrációknak. A Szahara elől dél felé húzóókkal szemben valamikor időszámításunk kezdetén a Kameruni-magasföld túlnépesedett tömegeinek egy része a Guineai-öböl partvidéke mentén nyugati, majd északi irányban mozdult el. Csoportjaik, közöttük a *fulbék*, keresztülsörtettek az öböl mellékét éppen megszálló *kva* nyelvű népeken. Eredetileg valószínűleg proto-bantu nyelvük ezalatt „degradálódott” *félbantuvá*. Legszilárdabban a *Futa Dzsallon* és a *Futa Toro*, legeltetésre alkalmas szavannákban, aranylelőhelyekben gazdag és jól védhető röghegységeiben vetették meg a lábukat.

A *fulbék*kat tekintették az etiopid rassz nyugatra szakadt szórványainak, úgynevezett *hamitáknak*, illetve az utóbbiak negridekkel való keveredéséből származó tarka tömegnek. (Álljunk meg itt egy pillanatra, és gondoljunk a valaha török nyelvű bolgárokra, akik megőrizték embertani vonásaikat, de szlávra cserélték nyelvüket, a hozzá kapcsol-

lódó kultúrával együtt, vagy éppen önmagunkra, akiknek nincs határozott antropológiai típusa, viszont már nagyjából kiforrott és egységes nyelvvel–kultúrával érkezünk a Kátpát-medencébe!) Lehetséges; hogy a fulbék valamikori bantuid–negrid típusa megváltozott a Szahel térségében, viszont fekete-afrikai, bantu típusú nyelve, ha nem is érintetlenül, de mégis fönmaradt. Nem így ősi, bizonyára animista és az ősök kultuszára támaszkodó vallása, amely ma már csak nyomokban lelhető fel legeldugottabb csoportjaiknál.

Eleik ugyanis gyorsan iszlamizálódtak. Így válhattak meghatározó részeseivé a nyugat- és közép-szudáni, államformáló folyamatoknak. Birodalmak megdöntésében (például Mali, Szongai) és építésében (Szokoto, Csád-vidéki *lamidátusok*) vettek részt. Mozcékony és harcias, lovas, marhatenyésztő (csak kis részben földművelő) nép lévén, a vallásnak is inkább radikális vonulatait követték. Fekete-Afrikában ugyanis sohasem eresztettek mélyebb gyökereket az iszlám fundamentalista és más szélsőséges irányzatai, de a fulbékát mégsem tekinthetjük türelmeseknek. Az Észak-Nigériában összpontosuló, a keleti és nyugati muzulmán hatásokból egyaránt merítő *hausza* emirátusokat például hagyományosan elpuhult, dekadens, sőt eretnek alakulatoknak tartották, s hasonlóknak ítélt szomszédaiikkal együtt rendszeresen szent háborúkat indítottak ellenük. Utóbbiak valódi oka azonban jó földjeik és kereskedelemből származó gazdagságuk volt. A legjelentősebb ilyen *dzsihádra* a 19. század első felében került sor. Vezére a Futa Dzsallon vidékén uralomra került *Oszman dan Fodio*, későbbi fulbe emír volt. Az ő seregei révén telepedett rá a fulbe vezető réteg Nyugat-Szudán maradék államalakulataira, és hozott létre belőlük teokratikus, iszlám szerveződések.

Ezzel kialakult a keleti (valószínűleg egyiptomi és kelet-szudáni) és a nyugati, a Magreb felől déli, majd keleti irányban terjeszkedő iszlám hatás sajátos szintézise a Csád-tó medencéjében és annak tágabb környezetében lévő afrikai államokban, valamint a jelenkori, politikailag független szaheli országokban. Az északi, fundamentalista szélsőségtől sem mentes muzulmán irányzatok mellett itt türelmesebb, vallási-ideológiai és kulturális téren szinkrézisére hajló afrikai kultúrákra támaszkodó iszlám világ jött létre.

(*Élet és Tudomány* [Budapest], 2002, LVI. évf., 3. sz., 75–78. old.)